

УДК 821.161.2.09

ЛЮДИНА І СВІТ У „ЩОДЕННИКАХ” О. ГОНЧАРА: БІОГРАФІЧНИЙ ВИМІР

Луїза Костянтинівна Оляндер

olk32@ukr.net

*Доктор філологічних наук, професор, завідувача кафедрою
Кафедра слов'янської філології
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Вул. Винниченка, 30А, 43025, м. Луцьк, Україна*

Анотація. Йдеться про картину світу й людину в ньому, що постає в уявленні реципієнта під впливом щоденників О. Гончара. порушено питання *життєтворчості* письменника. Діаріуш трактується як різновид автобіографічного жанру. Охарактеризовано специфіку структури тексту. Визначено форми і способи виразу парадигматичних відношень *Свій / Чужий*. Розкрито прийоми майстерності у створенні літературних портретів, з яких складається галерея реальних персонажів епохи (письменників, учених, політичних діячів, селян, солдат та ін.). Доведено, що в щоденниках О. Гончара письменницька біографія постає водночас біографією цілого покоління, яке передувало шістдесятникам, у тому числі – життєписом української творчої інтелігенції.

Ключові слова: біографія, діаріуш, жанр, життєтворчість, нарація, *Свій / Чужий*.

По ставленню до рідної мови можна судити про моральний і інтелектуальний рівень людини.

Олесь Гончар. Запис від 08. 12.[19].66. Щоденник (1943–1967).

А пісня – над усім, над усіма вирами історії.

Олесь Гончар. Запис від 01. 09.[19]81. Щоденник (1968–1983)

К у л ь т у р а – явище набагато складніше, ніж декому уявляється. І життєва вона лиш тоді, коли твориться зусиллями різних поколінь, де мудрий сивий досвід еднається з чистою світанковою юнню.

Олесь Гончар. Запис від 01. 09.[19]81. Щоденник (1968–1983).

Є в Толстого оригінальна й глибока думка: я витвір усіх попередніх людей, адже те, що складає моє „я”, було раніше мене і після мене буде теж...Тобто кожному людину творить все людство і в кожній продовжує себе.

Олесь Гончар. Запис від 25. 08.[19]78. Щоденник (1968–1983).

„В епоху Толстого, мені здається, було відносно більше духовних людей, аніж рослинних. Зараз переважають останні. <...> Помішались на люстрах, а життям живуть невидючим, ніж ті, що були при блимавках та каганцях. Там багатьма заволодівала пристрасть віри. Бабуся була людина духовна, із світом у душі”.

Олесь Гончар. Запис від 10. 09. [19]78. Щоденник (1968–1983).

Наведені в епіграфі вислови Олеся Гончара визначають основні світоглядні координати, у яких письменник розглядає *Світ* і *Людину* в історичному контексті:

– рідне **Слово**, найдорожчий скарб українського народу, *Слово*, в якому він, поряд з іншими народами, складаючи неповторну картину *Світу*, виражає свою екзистенційну сутність у *Бутті*;

– **творчий потенціал** українця, що в пісні виразив власну душу і власну історію;

– **розуміння закономірності розвитку культури** як витвору у спільних зусиллях усіх поколінь і **погодження** з толстовською **концепцією людини** (О. Гончар не випадково звернув пильну увагу на судження Л. Толстого про людину: ця думка спочатку зародилася в ньому самому, вона давно йому ввійшла у кров і плоть, про що свідчить ліричний запис від 13.06.[1956]: „– Пройде час, все проросте тут травом, і прийде сюди наш новий співець, і почує стукіт копит ваших коней і передзвін шабель... То буду я” [3, с. 206]);

– і, нарешті, **духовність**, бо, на переконання О. Гончара, саме духовність творить людину (див. детально: [4, с. 66, 261–262, 286].

Але так виглядає лише каркас гуманістичних світоглядних позицій письменника, тоді як у текстах „Щоденника” все просякнуте найтоншими й найщирішими порухами схвильованої душі письменника і кожне його слово зігріте палаючим вогнем серця.

Щоденник (1943–1995) О. Гончара є важливим людським документом, створеним великим українським письменником, доля якого – водночас успішна і трагічна – складалася в жорстокі часи ХХ ст. Ця суперечлива єдність яскраво постає зі сторінок діаріуша, різновиду автобіографічного жанру. Уже сама структура щоденника, в тому числі і специфічний характер його комунікативних актів, проявлений в двоїстості природи адресанта, є ідеальною формою втілення *гармонійного / дисгармонійного* буття автора тексту: *гармонійного*, тому що О. Гончар не був у розладі сам із собою; *дисгармонійного*, тому що, говорячи словами В. Маяковського, не

мав можливість розкривати глибинну правду про свій народ „*во весь голос*”. Ось чому, наприклад, записи про голод 1921 і 1933 рр. (див.: [4, с. 98]) значущістю своєю не обмежуються фіксацією фактів, на які було накладено табу. У зв'язку з тим, що тепер опубліковано багато свідочств про голодомор і злочинність режиму, згадка О. Гончаром про ці трагічні сторінки історії актуалізує прихований в її підтексті зміст, ідеться про безправ'я письменника вступитися за свій народ, про нереалізованість у художньому слові цілої епохи страждань і поневірян українського селянства і водночас сили його духу, що не дав занепасти Україні. Як відомо, проблему голодомору було порушено письменниками-емігрантами, зокрема в повісті „Марія” У. Самчука. Проте й він не міг охопити всебічно цей період. Записи в О. Гончара про голодомор та інші заборонені теми, по-перше, в стислому вигляді звертають увагу на різні ракурси їхнього бачення; по-друге, ці записи в підтексті своєму приховують вимушене, важке і красномовне *мовчання*, котре складає уявлення про типологічне становище багатьох митців. У такому становищі *примусового мовчання* опинилися М. Рильський, П. Тичина, О. Довженко та ін. І якщо влада не прощала навіть у часи хрущовської відлиги довженківську „Україну в огні” (здавалося б, таку актуальну в момент смертельної схватки з фашизмом!!!), то, наприклад, не лише твір на тему „Україна в кліщах голоду”, а й саме речення не могло побачити світ протягом усього часу існування СРСР. Сказане стосується багатьох сторін минулої епохи. За тих умов „Щоденник”, зокрема О. Гончара, стає проривом блокади *мовчання*, чому сприяє сама структура жанру.

Як відомо, у письменницькому щоденнику існують особливі відношення між *адресантом* (наратором) – *адресатом* (бенефіціарієм): з одного боку, одержувач (*beneficiere*) – це сам відправник, а з іншого – майбутній реципієнт. Письменник високого рангу, О. Гончар, добре з часом усвідомив, що його записи в подальшому стануть відомі широкому загалу навіть тоді, коли він особисто й не буде готувати щоденниковий текст до публікацій, як це зробили, наприклад, Ф. Достоєвський або В. Гомбрович. Але О. Гончар, за словами його дружини, все ж таки збирався видати щоденник, перетворивши тим самим закарбовану власну пам'ять – фактів й емоційних станів – у пам'ять колективну, народну. Завдяки щоденниковому зображенню *Світу* і *Людини* в ньому, майбутні покоління одержать можливість сприйняти минуле не лише як узагальнену й аналітичну історію, написану й розтлумачену

науковцями, а й як частину власної біографії, тобто зможуть відчутти в собі ту людську сутність, про яку писав Л. Толстой: „...моє „я”, було раніше мене і після мене буде теж...” [4, с. 344]. Іншими словами, вдумливий реципієнт, розмірковуючи над сторінками щоденника, починає усвідомлювати себе не лише часткою свого народу та людства загалом, а й містком між минулим і майбутнім, що у свою чергу підсилює відповідальність його і всіх – за долю нащадків. Замислившись разом із О. Гончаром над толстовською думкою: *кожну людину творить все людство і в кожній продовжує себе*, – реципієнт неминуче мусить дійти висновків, що й окрема особистість своєю енергією, своєю діяльністю – думками, вчинками – залишає відбиток на *людстві*, *творить* його портрет і долю. Очевидно те, що відбір фактів у записах, характер їхньої емоційної спрямованості, хід думки О. Гончара, який вступив у діалогічні відносини з видатними діячами світу, сприяють тому, щоб зі сторінок „Щоденника” постали *Пам’ять / стимул* і *Пам’ять / дія*.

Таке призначення щоденної фіксації проявів життя зумовлює подвійну роль *автора / наратора*: максимально відвертий перед аркушем паперу, він, розкриваючи душу, сповідається сам собі, але водночас і свідчить про те, що відбувається в ньому, навколо нього і з іншими людьми.

Природно, що в щоденних записах погляд на *Світ і Людину* в ньому складається поступово, в лінійному часі крізь парадигму *Свій / Інший (не Чужий) і Свій / Чужий (Ворожий)*, що в цьому погляді яскраво визначаються доміанти національної культури і літератури, котрі не позбавили автора пильного інтересу до світового красного письменства, в тому числі російського і всіх народів колишнього СРСР. Уявлення про масштабність діапазону сприйнятої О. Гончаром загальнолюдської культури виникає з фрагментів такого типу:

„Індія – це глибинь і як усе глибоке приваблює. Недарма тягнулись туди і Толстой, і Тичина, й Скворода... Культура, духовність вражають не лише глибиною, а й наскрізь гуманістичною своєю природою. Місія індійської цивілізації – зв’язувати Схід і Захід, єднати їх, і тому в Індії велике майбутнє. Про це говорив, коли приймали вчора в Спільці Умашанкара Джошіга, президента літературної Академії Індії” [4, с. 470].

Визнаючи внесок індійської цивілізації в загальнолюдські цінності, О. Гончар водночас не тільки невтомно підкреслював, що „...народ, помімо обладання земель, хочет еще *свободно мыслить и веровать*”, – як про це писав Л. Толстому М. Горький (курсив мій. – Л. О.) (цит. за: [6, с. 236]), а й щиро радів, коли йому випадало спостерігати такий *вільний вияв* у творчості митців інших народів:

„В Москві. Зустрів Кайсіна Кулієва, Мустая Каріма, Кугультинова. Дивна прикмета часу: маленькі народи дають найзначніших поетів” [4, с. 210].

Сприймаючи цей запис, не можна оминати увагою один важливий момент, сутність якого полягає в тому, що всі названі в ньому прізвища виконують роль інтертекстуального знака, за яким постають гуманістичні голоси життєлюбних і мужніх народів, що несуть своє поетичне слово в скарбницю загальнолюдського красного письменства. Ці імена, наповнюючи конкретним змістом схему парадигми *Свій / Інший*, спрямовують реципієнта на дослідження діалогічних відношень, що склалися між творчістю К. Кулієва, М. Каріма, Д. Кугультинова і О. Гончара. А вислів *найзначніший поет* у контексті гончарської думки, втрачаючи заштамповані риси, стає концептуальним рядком до портретної характеристики кожного з них і їхніх народів і може бути прочитаним у такий спосіб: „*Маленький народ, котрий народжує великих поетів, – великий народ*”.

Треба зазначити, що концепція людини в О. Гончара формується не тільки безпосереднім, а й неопосередкованим шляхом, наприклад, вибором об'єкта, на якому автор зосереджує увагу, і способом вираження своїх реакцій на дійсність. Передусім для письменника властиве – це він вважав за найсуттєвішу ознаку справжньої людини – *відсутність гордині* в будь-яких її проявах. Так, О. Гончар майже – це характерна його риса – не пише про свою вдачу, хоча вона, на перший погляд, була до нього винятково прихильною (його успіх у красному письменстві був надзвичайний).

О. Гончарові пощастило, по-перше, в тому, що, дійшовши з тяжкими боями до Берліна, він повернувся живим, не скаліченим ні фізично, ні духовно з фронтів Великої Вітчизняної війни; йому пощастило й вдруге: незважаючи на полон, бути прийнятим у 1946 р. до лав ВКП(б). Він здобуває вищу освіту в Дніпропетровському державному університеті, вивчаючи улюблену

українську мову і літературу.

Помічений Ю. Яновським, оминувши стан початківця, О. Гончар – автор низки довоєнних оповідань – можна сказати, тріумфально ввійшов у красне письменство романом „Прапорonosці”, за який отримав дві Сталінські премії (1948, 1949). І в подальшому житті, здається, доля буде щедро посміхатися О. Гончарові: його твори не лише видаються величезними тиражами, а й перекладаються багатьма мовами світу (67), письменник стає депутатом Верховної ради СРСР (1962–1990 рр.), кандидатом у члени ЦК КПСС (1971–1986). З 1978 р. О. Гончар академік. У 1959–1971 рр. він очолює правління Спілки письменників України; у 1959–1986 рр. є секретарем правління Спілки письменників СРСР. У 1964 р. одержує Ленінську премію за роман „Тронка” (1963), у 1962 р. – Шевченківську премію за роман „Людина і зброя” (1960), 1982 р. – Державну премію СРСР за роман „Твоя зоря” (1980). З 1978 р. О. Гончар – Герой Соціалістичної праці. У 2005 р., на жаль, уже помертню йому присуджено звання Героя України. І цей перелік ознак успіху можна продовжувати й далі.

Він залишається стриманим й тоді, коли йдеться про власні важкі переживання: незважаючи на переможну ходу у творчих досягненнях, доля його, подібна до долі О. Довженка, була трагічною. Як і О. Довженко, Олесь Гончар не міг змоделювати у своїх творах дійсність такою, якою він її бачив. Тільки в майбутньому часі – і він сподівався на нього – те, що написано ним, має постати без ознак цензурного втручання. Не випадково Валентина Гончар, давши до вступної статті „Записки Олесея Гончара” підзаголовок „Голос його душі”, наводить сказані письменником незадовго до смерті *слова / заповіт* із щоденника від 3 квітня 1995 р.:

„Якщо виникне потреба перевидати мої твори (не завжди ж Україна сидітиме без паперу), то необхідно видати найновіші видання, скажімо, видані „Веселкою” „Собор”, і „Твою зорю”, і „Прапорonosці”, і новели, і „Спогад про океан” (теж „Веселчині”)... Бо лише ці видання заново відредаговані автором, вільні вже від тоталітарного накипу та цензорських втручань. Всі попередні видання були понівечені більшою чи меншою мірою, – режим не допускав вольностей, хіба вже цензор був явний бевзь” (цит. за: [2, с. 7]).

Не можна оминати увагою слова В. Гончар на адресу „Веселки”: „...це видавництво *найприхильніше ставилось в останні*

роки його життя, видало дорогі йому книги в тому вигляді, в якому він їх хотів побачити” (курсив мій. – Л. О.) [2, с. 7]. У підтексті вислову *найприхильніше ставилось в останні роки його життя* криється переживання нових і несправедливих докорів, що мав чути О. Гончар на свою адресу. На початку 90-х років минулого століття деякі недалекоглядні і швидкі на розправу голови, в тому числі і „кретини з „Канадського фермера””, що зловмисно поливали О. Гончара брудом (див. запис від 21.07.1978), не розуміли того, що письменник – як і М. Рильський, і П. Тичина, і О. Довженко – фактично перебував у тій самій *золотій клітці*, в якій колись опинився й М. Горький. Про це яскраво свідчить запис від 13.06.1973:

„Почуваєш себе ніби в облозі. Заблокований від життя. Невидима могила здушує тебе живого. І де шукати виходу? Де просвіток? Чи тільки тьма, остання тьма – і все?” [4, с. 151].

Треба зазначити, що свого часу й О. Гончар, вірогідно, прихильно поставився до емоційно-негативної характеристики, яку в приватній розмові дав М. Шолохов М. Горькому: „Как жесток этот мещанин с голубыми глазами!” [4, с. 419]. Але гончарівська *прихильність* – до речі, вона залишилася лише на сторінках щоденника – до шолохівської *оцінки / звинувачення* на адресу російського письменника пояснюються тим, що О. Гончар не знав реального горьківського становища, яке тільки тепер стає відомим, зокрема, завдяки документально обґрунтованим працям Л. Спиридонової (див.: [7]). Нинішня доступність для науки архівних матеріалів у повному обсязі дає підстави висновувати: „Не менш гостро письменника зачіпали проблеми співвідношення національного із загальнолюдським <...> Горький неодноразово висловлював свої симпатії до поняття „інтернаціоналізм”, проте не збігався в його розумінні ані з прибічниками „Великої Росії”, ані з тими більшовиками, які відмовлялися від вікових національних традицій. У його розумінні справжній патріотизм постає не у великодержавному шовінізмі, у прагненні збутися пережитків рабського минулого і зробити країну достойним членом у світовій спільноті народів. Горький був більше західником, аніж слов’янофілом, проте його симпатії стосувалися не просто Заходу, а європейської культури, розуміння якої він відокремлював від поняття цивілізації” [5, с. 6; 6, с. 224–257]. Пафос „Щоденників” О. Гончара свідчить про те, що український

письменник виявився суголосним світоглядній позиції М. Горького.

Буря, котра смерчем пронеслась над його – і не лише його – головою у зв'язку з виходом „Собора” (1968), накидала тяжке каміння в душу письменника (див. детально: [4, с. 7–26]).

„Хоч би швидше минав цей 73-й... Жахливо тяжким був для багатьох і для нас теж, – пише О. Гончар 31 грудня. – <...> Все ще той „Собор” комусь спати не дає. Три книжки вийшло після того, їх не бачать, до них, як сліпі, а за ту – крові, крові... Але ж як скаженіє, як розперезалася підлість новітня...” [4, с. 176].

Усе гнітило Гончарове серце: і заборона найдорожчого твору, і багатолітнє цькування за нього, і безкінечні „побажання” „визнати слушність партійної критики” [4, с. 176], і неспроможність, незважаючи на всесвітню відомість, на високе становище в країні, врятувати тих – серед них була і високо поцінована ним письменниця М. Малиновська, – хто жорстоко постраждав за прихильне ставлення до цього роману, а далі – від арештів, тюрем і заслань обдаровану і волелюбну творчу молодь покоління шістдесятників. Не було спокою на серці і за майбутнє України, і за долі сучасників:

„Душа болить, – пише він 01.02.[19]82 – від самого усвідомлення, що не вміємо берегти людей, що навіть про найрідкісніших своїх учених, беззахисних, непрактичних, суспільство не вміє подбати” [4, с. 502].

„Нас оточує світ, що є суцільним болем” [4, с. 503].

„За що тобі такі мордування? Жити в царстві самотності – що є страшніше за це?” [4, с. 473].

О. Гончар, який багато разів відводив удар від людини, все ж таки часто був безсилий допомогти тим, хто потребував його захисту, і письменник тяжко страждав від цього:

„Ось учора прийшов молодий інженер-коструктор, просить допомогти із квартирою. <...> Двоє дітей. І 12 м² в комунальній квартирі. І на черзі 68-й. А в рік дають по 7–8 квартир... Очі повні сліз! Бо нема життя... <...> Ось кому хочеться допомогти. Але як?” [4, с. 340].

Неодноразово в О. Гончара звучали гірки визнання:

„...серце обливається кров'ю..” [4, с. 414], „...тоскнота на душі”, „Глумителів надто багато – де взяти сил, щоб далі змагатись?” [4, с. 415], „Жорстокість стає нормою...”. [4, с. 417], „Невже епоха геніїв має змінитися епохою міщан?” [4, с. 522] і т. п.

І коли у 1990 р. чаша терпіння переповнилася, О. Гончар виразив свій рішучий протест виходом з КПРС.

Після всього пізнаного (найгірше було переконання в тому, що його зрадив учитель – Ю. Шевельов) і пережитого не дивно, що *Світ* у щоденнику постав у двох іпостасях: один – це *прекрасний Світ Життя*, любов, вірність, природа, духовність, християнські цінності, воля, українська мова, Україна, творчість, мистецтво світу, товариство і т. п.; другий – *ганебний, суворий Світ*, що випробовував кожного на стійкість і людську гідність. Цей *Світ* завжди ставить людину перед доленосним вибором, нерідко – перед лицем смерті її саму, а то й її близьких. Це *Світ* страху, зради, шантажу, спокус, фарисейства, вбивства і т.п. Такий *Світ* є антисвітом, а його цінності – антицінностями. Іншими словами, О. Гончар у своєму „Щоденникові” бачить людину в парадигмі *Світ – Антисвіт*, котрий прилаштувався використовувати *Добро* на користь *Зла*. І не випадково „Щоденник” починається з того, як *Світ* зіткнувся з *Антисвітом* у смертельному двобої: Друга світова війна в самому розпалі, а О. Гончар – у гущі страждань, коли був у полоні, і боїв, з якими йшов до кінця війни. Враховуючи ці обставини, було зрозумілим, якщо О. Гончар зосередився б на самому собі – під таким кутом зору писав у таборі для військовополонених „Notatnik” польський поет І. А. Галчинський. Проте з О. Гончаром так не сталося: найважливіша особливість його „Щоденника” полягає в тому, що в ньому головну увагу – навіть тоді, коли йшлося про суто власні переживання, – акцентовано на потерпанні людей і рідної земля.

„Через три дні буде два роки, як почалася війна. Два роки, а скільки страждань, скільки мук та поневірянь для народів! Чи буде коли оцінено все безглуздя й злочинство цієї бойні, чи будуть коли її творці прикуті до ганебного стовпа! Я сповнений чорного песимізму і гадаю, що знайдуться якісь мудрі негідники із середовища вчених, які рабськи змиють кров з рук цих мерзенних потвор, що зараз правлять народами” [3, с. 9].

Сказане тут і далі є не лише свідченням, а й стимулом для реципієнта до розмислів про час і його наслідки. Навіть сам стиль уже першого запису – певною мірою *запису/передбачення* – викликає потребу домислити те, про що, вірогідно, думав, але з різних причин не висловив письменник. Подальший хід історії доводить, що *мудрі негідники*, *безмежні циніки із середовища вчених*, які угодницьки готові *змити кров з мерзенних потвор*, що *правлять народами*, завжди з’являються. Завдяки збагаченню тезауруса читача, перед котрим знову і знову постає *образ безглуздої й злочинної бойні*, цей запис набуває актуальності й узагальнюючого характеру. Він змушує замислитися над різкими думками О. Гончара про патріотизм, які „не раз приходили” йому „в голову на фронті”, зокрема, в записі від 15.09[1943]:

„„Патриотизм, – цитує він Л. Толстого, – в самом простом, ясном и несомненном значении своем есть не что иное для правителей как орудие для достижения властолюбивых целей, а для управляемых – отречение от человеческого достоинства, разума, совести и рабское подчинение себя тем, кто во власти.

Патриотизм есть рабство” (Л. Толстой. „Христианство и патриотизм”).

Патріотизм, говорить Толстой, – це „суеверие, обман”, вигідний урядам, і нема в ньому ніякої доблесті, нічого високого, він не властивий простому людові. Для народів почуття братства й солідарності давно стало вже зрозумілим і прийнятним, а патріотизм тримається лише як пережиток древності, де він справді був доблестю в народах, які боролись не з рівними, а з варварами” [3, с. 19–20].

Щоб зрозуміти пафос цього фрагмента, варто звернути увагу на контекст, в якому він подається:

„Німецькі машини. Холодний осінній дощ. <...> Ноги полонених чавкають і чавкають за тином. Черга з автомата” [3, с. 19].

Цей контекст змушує згадати відоме фашистське і шовіністичне гасло „Deutschland, Deutschland über alles”. Цей *über alles*, хто би його не сповідував, не сприймався О. Гончаром, який був прибічником шевченківського розуміння патріотизму, гуманістичний зміст якого характеризується *присутністю* в ньому *гордості* („свого не забувайте”) й *відсутністю гордині* („чужому навчайтесь”). Любов до Батьківщини – стрижневий мотив щоденника О. Гончара, але ця любов не пов’язана з агресивними

намірами, зі зневагою до інших народів.

„Щоденник”, який містить записи з 1943 до 1967 р., фрагментарно віддзеркалює складні часи України: гітлерівську окупацію, Велику Перемогу над фашизмом і водночас укріплення жорстокого сталінського режиму, новий каток голоду і репресій, короткий період так званої *хрущовської відлиги* і наступ маскованого, але рішучого повернення до тоталітаризму з його політикою русифікації народів СРСР, що призвело до нових втрат української творчої інтелігенції. Запис від 10.01[19]67 розпочинається про „новохудоносів”, підслухувачів, провокаторів” [3, с. 410]. Але їм – тут і в подальших щоденникових записах – О. Гончаром послідовно протиставляється *духовність, яка творить людину* (див.: [4, с. 286]).

„Чи був то історичний факт чи тільки легенда, але ясно, що після Голгофи (або саме завдяки їй) людство піднеслося на новий далеко вищий ступінь свого духовного розвитку. Самоусвідомлення людства виявило себе в християнстві. На відміну від часів варварських, тут людина, може, вперше осягнула свою місію, свою *незвичайність*. Духовне стало могутньою силою життя. А яка це могутня творча сила, показало італійське і всеєвропейське Відродження” [4, с. 262].

Важливо, що в цьому запису від 09.05.1976 р. ключову роль у вираженні значущості християнства відіграє перелік таких деталей, як *самоусвідомлення людства, людина ... осягнула свою місію, духовне стало ... силою життя...* Тому що, говорячи словами Л. Бублейник, „перечисление деталей не является ни механическим их соединением, ни просто эмоциональным нагнетанием – оно подчинено задаче ... решения теми” [1, с. 188]. Роздуми О. Гончара про людину, широта діапазону гончарівського погляду, його пафос – усе це, актуалізуючись в нашому сьогодні, спрямовує духовні сили на боротьбу з тим, що і хто *вбиває людину в людині*. Як набатний дзвін звучать його слова:

„Людство неминуче опиниться над прірвою, якщо ніхто не отямить його. <...> Якщо не струс просвітлення, то яка ж сила нас врятує?”

Ідеали ... вироджуються в догму, стають прикриттям пихи, корупції, потворного владолюбства. Перед нестриманим натиском технічної цивілізації людство фактично лишилось духовно незахищеним. І найстрашніше, що наука розімкнула, викликала з надр сили фантастичних можливостей і надала їм характеру руйнівного, тож навіть який-небудь маніяк, сучасний герострат, виходить, здатен буде розпорядитися долею людства” [4, с. 432–433].

Очевидно, що О. Гончар не лише шукав відповіді на запитання *що таке людина?*, яке найбільш гостро постало у ХХ ст. (М. Шелер), а й, зображуючи людину в моменти величі й падіння, водночас послідовно відстоював її гідність. Письменник рішуче засуджував усі спроби дегуманізації людини. У цьому відношенні характерний запис від 17.10.[19]80 р., зроблений після перегляду фільму „Жерстяний барабан”:

„Все – на приниження людини. А судді мистецькі дають Оскара та інші відзнаки.

Цинізм – повсюдний... Втрачено чуття вимогливості й сорому... <...> Якби сьогодні вступав до університету, обрав би, мабуть, якусь чисту науку, скажімо, індологію, отой могутній духовний материк, що згубився в туманах віків...” [4, с. 434].

Але велич людини О. Гончар бачив і в коріннях української культури. Письменник наполягає на активізації давніх традицій „славних прадідів великих”:

„Динамічним монументалізмом називає акад. Лихачов стиль, що єднав культуру Давньої Русі в одне естетичне ціле. Особливість динамічного монументалізму в тяжінні до мислення великими проблемами, широкими масштабами, у значущості й „вічності” образів ... Люди мислили глобально, уявляли себе частинками величезного Всесвіту, відтворюючи у храмах цей Всесвіт, світову історію в тодішньому середньовічному розумінні. <...> Було створено ідеал людей, які цінували й любили швидкі й довгі походи, мріяли навіть про перельоти – як у „Слові о полку Ігоревім”, відчували себе частиною культурного людства.

Художній стиль Давньої Русі, оцей монументалізм, розмах, велич, соборність людини водночас з увагою митця до її неповторно-індивідуального – хібаж не звідси й феномен Гоголя, і Яновський, і Довженко? Дослідити мистецтво, художнє мислення Київської Русі у зв'язку з мистецтвом сучасного поетичного реалізму (Гоголь, Довженко, Дейнека, латиноамериканці)... <...> ...тут такі пласти живого ще тільки ждуть та ждуть, щоб освітитись променем думки” [4, с. 520–521].

Це завдання О. Гончар частково виконує, звертаючись до долі і творчості М. Гоголя [4, с. 276], змальовуючи образи видатних сучасників і так званих пересічних людей, таких як студент, автор схвального листа про роман „Собор” [4, с. 25–26]. Галерея портретів великих майстрів – О. Довженко, І. Козловський, Г. Кальченко,

Ю. Яновський, К. Білокур та ін. – стверджувала існування прекрасного *Світу*, *Світу пульсуючого творчою енергією Життя*, *Світу*, який протистояв ганебному, жалюгідному, цинічному Антисвітові, представленого вадченками, шамотами, моргаєнками та їм подібним.

Отже, щоденник О. Гончара є тим біографічним жанром, особливість якого полягає в тому, що життєпис автора складається поступово і не за його „планом”, а, говорячи парафразованими словами І. Дзюби, ходом самої *не окремо взятої* долі. Ось чому гончарівський „Щоденник” (1943–1995), який охоплює собою життя творчої, людяної і волелюбної особистості, яка йшла у своєму розвитку крізь криваві епохи ХХ ст., коли український народ, через величезні втрати прямував до своєї незалежності, отриманої в 1992 р. державності, яскраво висвітлює трагічний стан душі письменника і трагічні долі багатьох людей – О. Довженка, В. Симоненка, А. Горської і др. – є біографією письменника і водночас біографією його покоління.

1. *Бублейник Л.* Художественный мир Бориса Пастернака / Л. Бублейник, Л. Оляндэр. – Луцк : Вежа-Друк, 2014. – 232 с.
2. *Гончар В.* „Записки Олесея Гончара” підзаголовок „Голос його душі” / В. Гончар // Гончар О. Т. Щоденники : в 3 т. / упорядн., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар ; [худож. оформ. М. С. Пшінки]. Т. 1 (1943–1967). – К. : Веселка, 2003. – С. 5–7.
3. *Гончар О. Т.* Щоденники : в 3 т. / упорядн., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар ; [худож. оформ. М. С. Пшінки]. Т. 1 (1943–1967). – К. : Веселка, 2003. – 445 с.
4. *Гончар О. Т.* Щоденники : в 3 т. / упорядн., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар ; [худож. оформ. М. С. Пшінки]. – Т. 2 (1968–1983). – К. : Веселка, 2003. – 607 с.
5. Концепция мира и человека в творчестве М. Горького / отв. ред. Л. А. Спиридонова – М. : ИМЛИ РАН, 2009. – 448 с. – (Серия „М. Горький. Материалы и исследования”. Вып. 9.).
6. *Островская С. Д.* Концепция общечеловеческого и национального в творческом наследии М. Горького / С. Д. Островская // Концепция мира и человека в творчестве М. Горького / отв. ред. Л. А. пиридонова – М. : ИМЛИ РАН, 2009. – С. 224–262.
7. *Спиридонова Л. А.* Настоящий Горький: мифы и реальность / Л. А. Спиридонова. – М. : ИМЛИ РАН, 2013. – 440 с.

ЧЕЛОВЕК И МИР В „ДНЕВНИКАХ” О. ГОНЧАРА: БИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Луиза Константиновна Оляндэр

olk32@ukr.net

*Доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой
Кафедра славянской филологии*

*Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки
Ул. Винниченко, 30А, 43025, г. Луцк, Украина*

Аннотация. Представлена картина мира и человек в нем, которая возникает в воображении реципиента под воздействием дневников О. Гончара. Поднят вопрос о *жизнетворчестве* писателя. Дневник рассматривается как разновидность автобиографического жанра. Охарактеризована специфика структуры текста. Определены формы и способы выражения парадигматических отношений *Свой / Чужой*. Раскрыты приемы мастерства создания литературных портретов, образующих галерею реальных персонажей эпохи (писателей, ученых, политических деятелей, крестьян, солдат и др.). Доказано, что в дневниках О. Гончара писательская биография предстает одновременно биографией всего поколения, предшествовавшего шестидесятиникам, в том числе и жизнеописанием украинской творческой интеллигенции.

Ключевые слова: биография, дневник, жанр, *жизнетворчество*, наррация, *Свой / Чужой*.

MAN AND WORLD IN O. HONCHAR'S "DIARIES": BIOGRAPHICAL DIMENSION

Luiza Oliander

olk32@ukr.net

Slavic Philology Department

*Lesia Ukrainka Eastern European National University
Vynnychenka str., 30A, 43025, Lutsk, Ukraine*

Abstract. This article is about a the world picture and a man in it, which appears in the recipient imagination under the influence of O. Honchar's diary. The question of writer's life and creativity is considered. Diariush is interpreted as a kind of autobiographical genre. It is said that the daily fixing manifestations of life determines author dual role / narrator: he confesses himself and shows what is happening around him and with others. Special relationship between addressee (narrator) – the recipient (beneficiary): on the one hand, the receiver (beneficiere) – it is the sender itself, and the second – the future recipient, are examined. The specific structure of the text is characterized. The forms and ways of expressing paradigmatic relations own / other are defined. It is confirmed that human concept in O. Honchar is formed by not only direct but indirect way. It is given the list of

details such as self-consciousness of mankind, man ... realized his mission, was the spiritual became ...force of life...The techniques of literary skills to create portraits that make up the gallery of real characters of the epoch (writers, scientists, politicians, peasants, soldiers, and others) are revealed. It is emphasized that Honchar's notes about Holodomor (famine) and other forbidden topics first, pay attention to the different views of their vision; second, these notes in the subtext hidden forced silence which shows typological situation of many artists. It is proved that in O. Honchar's diaries writer biography is both a biography of a generation that preceded the sixties and biography of Ukrainian creative intelligentsia.

Key words: biography, diariush, genre, life and creativity, narration, own / other.

References

1. Bubleinik L., Oliander L. *Khudozhestvennyi mir Borisa Pasternaka* [Artistic World of Boris Pasternak]. Lutsk, 2014, 232 p. (in Russian).
2. Honchar V. "Zapysky Olesia Honchara" pidzaholovok "Holos yoho dushi" ["Notes by Oles Honchar" subtitle "Voice of His Soul"]. In: Honchar O. T. Schodennyky. Kyiv, 2003, vols.1–3, pp. 5–7. (in Ukrainian).
3. Honchar O. T. *Schodennyky* [Diaries]. Kyiv, 2003, vols. 1–3, vol. 1, 445 p. (in Ukrainian).
4. Honchar O. T. *Schodennyky* [Diaries].Kyiv, 2003, vols. 1–3, vol. 2, 607 p. (in Ukrainian).
5. *Kontseptsiya mira i chloveka v tvorchestve M. Gor'kogo*. [The concept of the world and man in the works of M. Gorky]. Moscow, 2009, 448 p. (in Russian).
6. Ostrovskaya S. D. Kontseptsiya obshechlovecheskogo i natsional'nogo v tvorcheskom nasledii M. Gor'kogo [The concept of universal and national in the literary heritage of M. Gorky]. In: *Kontseptsiya mira i chloveka v tvorchestve M. Gor'kogo*. Moscow, 2009, pp. 224–262. (in Russian).
7. Spiridonova L. A. *Nastoiashchii Gor'kii: mify i real'nost'* [The Real Gorky: Mith and Reality]. Moscow, 2013, 440 p.

Suggested citation

Oliander L. Liudyna i svit u "Shchodennykakh" O. Honchara: biohrafichnyi vymir [Man and World in O. Honchar's "Diaries": Biographical Dimension]. *Pytannia literaturoznavstva*, 2014, no. 90, pp. 251–265. (in Ukrainian).

Стаття прийнята до друку 11.11.2014 р.